

Zoran Todorovski

Arhiv Makedonije
G. Prličev 3
Skopje
Makedonija

AUTONOMNOST ARHIVA, DOSTUPNOST I SAČUVANOST POVIJESNE MEMORIJE – ISKUSTVA ARHIVA MAKEDONIJE

UDK 930.25(497.17)

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Iskustva Arhiva Makedonije, kao republičke organizacije uprave, koja s pomoću devet područnih jedinica pokriva cijeli teritorij Republike Makedonije i direktno je vezana uz Vladu Republike Makedonije, poslužila su pri postavljanju pitanja autonomnosti Arhiva, dostupnosti i sačuvanosti povijesne memorije.

Na osnovi Zakona o arhivskom gradivu i drugim podzakonskim aktima, kao i primjene istih u teoretskom i praktičnom radu Arhiva Makedonije, prikazan je odnos Arhiva prema Vladi, osobito nastankom i razvojem novih demokratskih odnosa.

Ističe se pažnja koja je data pitanjima šire dostupnosti arhivskog gradiva u skladu sa suvremenim zahtjevima, postavljenim od strane ne samo znanstvenih radnika, već i suvremenih potreba države i osobito kao ljudsko pravo. Studiozni pristup rješavanju ovog pitanja u Arhivu Makedonije, te usuglašavanje s razvojem pluralističkog društva, pridonijelo je da su pitanja dostupnosti povijesne memorije kompatibilna s Preporukama koje je pripremilo Vijeće Evrope.

U relativno kratkom razdoblju postojanja i djelovanja, Arhiv Makedonije bilježi odraz cjelovitog razvoja Republike Makedonije, političkog, ekonomskog, znanstvenog, kulturnog i sl., tako da je i njegov odnos prema državnoj vlasti, kao i pojedinim građanima trpio srazmjerne promjene. Dakako, sve je ovo našlo mjesta i u zakonskim propisima.

Proglašenje Republike Makedonije neovisnom, pluralističkom državom, raspadom SFRJ 1991. godine, značilo je za Arhiv Makedonije stvaranje novih obveza i odnosa, koji se reflektiraju kako u domeni autonomnosti tako i u pristupu rješavanju pitanja čuvanja arhivskog gradiva i veće dostupnosti povijesnih izvora svim zainteresiranim subjektima.

Danas je Arhiv Makedonije upravna organizacija neposredno vezana uz Vladu Republike Makedonije (u ranijim je fazama bila u domeni pojedinih ministarstava) i organizacijski uređena sa svojih devet područnih jedinica, pokriva cijeli teritorij države, s tim da "dokumentarni materijal (registraturno gradivo) i arhivsko gradivo nastalo radom državnih organa, javnih službi, javnih poduzeća i organa lokalnih samouprava pripadaju Republici"¹.

Takav položaj Arhiva Makedonije znači da neka pitanja, kao npr. osiguranje materijalno-financijskih uvjeta za rad, ovise o Vladi Republike Makedonije. Na prijedlog Arhiva Makedonije (točnije, uz njegovu suradnju), Vlada Republike Makedonije je svojim normativnim aktima odredila način rada s dokumentarnim (registraturnim) i arhivskim gradivom od strane njihovih stvaratelja, kao i podzakonski akt kojim se utvrđuju kriteriji duljih rokova korištenja arhivskog gradiva. To znači da se sva ostala pitanja stručno-znanstvenog rada vezana uz arhivsko gradivo, rješavaju od strane Arhiva Makedonije, suglasno Zakonom utvrđenih prava i obveza, kao:

"Arhiv obavlja osobito sljedeće:

- prima arhivsko gradivo i vodi evidenciju o njemu,
- odabire arhivsko gradivo iz dokumentarnog materijala (registraturnog gradiva) i isto sređuje i obrađuje u Arhivu,
- određuje obvezne mjere za izvršenje obveza imatelja dokumentarnog (registraturnog) gradiva i arhivskog gradiva, s rokovima za uklanjanje nedostataka i oštećenja gradiva, odnosno sačuvanost gradiva,
- vodi evidenciju o imateljima dokumentarnog (registraturnog) gradiva i arhivskog gradiva, o privatnom arhivskom gradivu u posjedu građansko-pravnih osoba, pojedinaca koji neovisno obavljaju djelatnost ili profesiju i fizičkih osoba, čije je arhivsko gradivo od interesa za Republiku, o snimljenom i prikupljenom gradivu, odnosno gradivu iz inozemstva, kao i o radu inozemnih istraživača u Arhivu,
- surađuje, obavlja razmjenu i ustupa arhivsko gradivo arhivima u zemlji i inozemstvu,

¹ Zakon za izmenuvanje i dopolnivanje na Zakonot za arhivska gradja, čl. 3, Služben vesnik na Republika Makedonija, br. 36/95.

- prati i proučava opća pitanja i priprema programe razvoja i unapređenja rada s dokumentarnim materijalom (registraturnim gradivom) i arhivskim gradivom,
- pruža stručnu pomoć imateljima registraturnog i arhivskog gradiva,
- obavlja reviziju, naknadno odabiranje i kategorizaciju arhivskog gradiva i provodi mjere za njegovo osiguranje,
- čuva, stručno održava i brine o tehničkim i tehnološkim mjerama za zaštitu arhivskog gradiva (kopiranje, mikrofilmiranje, konzervacija, restauriranje i dr.),
- istražuje, radi upotpunjavanja arhivskog gradiva, fondove i zbirke i obavlja znanstveno-istraživački rad iz područja arhivistike,
- objavljuje arhivsko gradivo, znanstveno-obavijesna pomagala i druge publikacije za unapređenje zaštite, čuvanja i korištenja arhivskog gradiva,
- organizira predavanja, izložbe i druge slične oblike kulturne, prosvjetne, obrazovne i znanstvene djelatnosti,
- organizira stručno usavršavanje i osposobljavanje osoba koje obavljaju uredske poslove u vezi s registraturnim i arhivskim gradivom,
- organizira informacijsku službu o arhivskom gradivu i
- obavlja druge poslove određene nadležnostima ovog ili nekog drugog zakona".²

Predstavljajući zakonske obveze i prava Arhiva Makedonije nastojimo uočiti njegovu autonomnost u pogledu stručno-znanstvenog rada, s tim što je Vlada Republike Makedonije, osim donošenja gore navedenih propisa, zakonom ovlaštena da odobri razmjenu i iznošenje arhivskog gradiva izvan granica države (čl. 17 i 18), propisuje mjere prilikom izvanrednih situacija (ratno doba i neposredna ratna opasnost, čl. 29) i presuđuje, kao viša instanca, prilikom ograničavanja prava korištenja arhivskog gradiva (čl. 24).

Da li ovakav odnos Arhiva naspram Vlade omogućava autonomnost u obavljanju arhivskih poslova?

Dakako, sasvim je drugačiji odnos koji je nastao nakon pada jednostranačkog sustava u pristupanju izgradnji demokratskog višestranačkog sustava, što je našlo odraz i u normativnim aktima i u radu Arhiva (otvorenija dostupnost arhivskoga gradiva, povećani interes za višestrano korištenje dokumenata, prijem enormnih količina arhivskog gradiva raznih organizacija i institucija – stvaratelja, koje su prestale raditi ili su se transformirale, istodobno povećana potreba zaštite arhivskog gradiva – informacije koje sadrže i napomene o fizičkom stanju i sačuvanosti gradiva.

² Zakon za arhivskata gradja, čl. 35, Služben vesnik na SRM, br. 36/90.

Postavlja se pitanje: da li se prilikom transformiranja u pluralističku, demokratsku državu mogu odstraniti ili ublažiti politički utjecaji na autonomnost arhiva?

U pitanju o dostupnosti arhivskog gradiva, zakonskim i normativnim propisima, kao i u svakodnevnom djelovanju, Arhiv Makedonije drži se činjenice da je dostupnost arhivskog gradiva dio građanskih prava, tj. u sustavu koji se temelji na demokratskim vrijednostima, dio ljudskih prava. Kao takvo, ono je i Ustavom zajamčeno i daje svim korisnicima jednaka prava, bez obzira na njihovu nacionalnost, status ili društveni položaj. Pristupajući analizi dostupnosti arhivskog gradiva na osnovi zakonskih normativnih propisa i u praksi Arhiva Makedonije, konstatirali smo da su pitanja koja Vijeće Evrope obuhvaća u svojem nacrtu "Preporuke No.R (97), o europskoj politici o dostupnosti arhivskog gradiva" (Strasbourg, 28. veljače 1998), zastupljena u velikom opsegu.

Zakon o arhivskom gradivu u svojim odredbama utvrđuje:

"Arhivsko gradivo i informacije o njemu dostupne su javnosti pod uvjetima i na način određen ovim Zakonom, propisima o sustavu informiranja i drugim propisima i općim aktima" (čl. 1.8), da bi zatim osnovna pitanja u pogledu dostupnosti arhivskog gradiva bila iznijeta u grupi članaka (čl. 20–25).

Korištenje arhivskog gradiva za znanstveno-istraživačke, stručne i druge potrebe svih građana, kao i u ostvarivanju funkcija državnih organa, javnih službi, javnih poduzeća i jedinica lokalne samouprave, Zakonom je zajamčeno (čl. 20). U načelu, arhivsko je gradivo dostupno za korištenje po isteku 20 godina od njegovog nastanka, a rokove i uvjete za korištenje arhivskog gradiva određuje imatelj, u suglasnosti s općim uvjetima korištenja, donesenim od strane Arhiva Makedonije. Korištenje originala dopušta se samo u slučajevima kada ono nije reproducirano ili ako to traži znanstvena metodologija. Uglavnom, arhivsko gradivo se koristi bez financijske naknade, izuzev na zahtjev korisnika pri obavljanju pojedinih usluga (fotokopiranje, mikrofilmiranje i sl.). Arhiv posebnim aktom određuje u kojim slučajevima pravo korištenja arhivskog gradiva može biti ograničeno ili oduzeto. Inozemne fizičke ili pravne osobe mogu koristiti arhivsko gradivo na osnovi Zakona, općih akata, međunarodnih sporazuma i faktičkog reciprociteta.

Dostupnost arhivskog gradiva, dakako, ima u vidu ograničenja koja proizlaze iz zakonskih propisa kojima se regulira:

- pristup informacijama
- zaštita osobnih podataka
- sigurnost državne tajne
- prava autora.

Načela iznijeta u vezi s dostupnošću arhivskog gradiva u gore navedenim odredbama Zakona o arhivskom gradivu, razrađena su opširnije podzakonskim aktom Vlade Republike Makedonije³, kao i normativnim aktima Arhiva Makedonije.

Vlada je svojim podzakonskim aktom odredila dostupnost i korištenje arhivskog gradiva, za rokove (razdoblja) duže od 20 godina, u slučaju:

– dokumenata koji svojim sadržajem mogu narušiti suverenitet i teritorijalni integritet države, sigurnost države, vanjsku politiku i diplomatske odnose, geološka istraživanja i prirodne resurse, službene tajne i sl.

Dostupnost je ograničena i u vezi sa zaštitom slobode i ljudskih prava, vjerskim i političkim uvjerenjima, uzročnicima nacionalne i rasne netrpeljivosti i diskriminacije, zdravstvenim, osobnim dosjeima, sudskim i statističkim podacima i sl. Ovi dokumenti mogu biti dostupni korisnicima i prije isteka određenog razdoblja u slučajevima službenih potreba imatelja gradiva. Rokove dostupnosti korištenja privatnog arhivskog gradiva fizičkih osoba, određuju imatelji ili njihovi nasljednici, s time što mogu uskratiti date rokove.

Istodobno, dozvoljeno je korištenje registraturnog gradiva koje se čuva kod imatelja u određenim rokovima i koje se može koristiti od strane imatelja ili državnog organa i u skraćenim rokovima.

Donošenjem *Pravilnika za opšti i posebni uslovi za korištenje na arhivska gradja vo Arhivot na Makedonija*⁴ bliže su razrađena opća načela dostupnosti arhivskog gradiva, kao i relacija Arhiv – korisnik, prava i obveze, prilikom korištenja arhivskog gradiva.

Dakako, Arhivu je i dalje primarna zadaća sačuvati arhivsko gradivo kao povijesnu memoriju na temelju koje se dokumentira prošlost, utvrđuje postojanje i zasnivaju prava. Sačuvanost arhivskog gradiva ovisila je o više faktora, a češći ratovi na ovom području, elementarne nepogode (poplave i potresi), namjerna uništenja i iznošenja izvan zemlje, pridonijeli su da je Arhiv Makedonije u svom razvitku i današnjem radu, prisiljen osobito se angažirati na istraživanju i upotpunjavanju svojih fondova i zbirki i osiguranju zaštite od uništavanja (fizičkih, bioloških, kemijskih i dr.).

Ovim prilogom to nećemo podrobno razlagati, jer sam letimičan pogled na naše vodiče ukazuje na ogromne praznine u pogledu sačuvanosti arhivskog gradiva za pojedina razdoblja uprave i povijesti Republike Makedonije.

³ Uredba za utvrđivanje na kriteriumi za podolgi rokovi za korištenje na arhivskata gradja, Služben vjesnik na RM, br. 31/96.

⁴ Pravilnik za opšti i posebni uslovi za korištenje na arhivskata gradja vo Arhivot na Makedonija.

Zato je i sasvim razumljivo veliko angažiranje na istraživanjima radi upotpunjavanja naših fondova, pojačani rad inspeksijske službe kojom se prati nastanak i stanje registraturnog gradiva i odabiranje arhivskog gradiva kod imatelja te osiguravanje uvjeta za fizičku zaštitu u Arhivu.

Ovdje svakako treba napomenuti da smo osobito zainteresirani za provođenje sukcesije arhivskoga gradiva bivše SFRJ, imajući u vidu i da su u pojedine centralne (federalne) arhive odnijeti fondovi i zbirke, nastali u Makedoniji i makedonske provenijencije (ne samo u razdoblju prije i poslije Drugog svjetskog rata, već i prilikom povlačenja Jugoslavenske narodne armije s teritorija Republike Makedonije).

Sačuvanost arhivskog gradiva ne ovisi uvijek samo o arhivu i aktivnosti njegovih arhivista (djelatnika), kao i financijskim mogućnostima, iako njihov rad i prisustvo znače dovoljno u pogledu spašavanja gradiva od uništavanja.

Kao jedan od posljednjih primjera, navest ćemo pitanje tajnih dosjea nastalih kod službe sigurnosti u razdoblju do proglašenja neovisnosti i ukidanja jednostranačkog sustava (1945–1990). Ministarstvu unutarnjih poslova postavljeno je pitanje otvaranja ovih personalnih dosjea za javno korištenje. Stav je, ipak, da se postupak otvaranja dosjea može najlakše riješiti pripremanjem i donošenjem novog zakona o zaštiti baza osobnih podataka, u kojem će biti regulirani načini stvaranja, njihovo čuvanje, uništavanje ili dostupnost javnosti. Dakako, Arhiv Makedonije je pozvan da prati način na koji će biti riješeno ovo pitanje i da pruži cjelovitu pomoć u zaštiti države i interesa prava građana.

Imajući u vidu da je povijesna baština jedne zemlje i dio povijesti cijelog svijeta, iznijeli smo samo neka aktualna pitanja postavljena Arhivu Makedonije. Također i zbog toga što znamo da je veća suradnja na međunarodnoj razini, kao i međuinstitucionalna suradnja jedan od imperativa od kojeg moramo polaziti prilikom određivanja mjesta, uloge i djelovanja arhiva u novim demokratskim uvjetima, praćenim institucionalnim reformama koje omogućavaju globalizaciju i lakše rješavanje mnogih problema.

Summary

ARCHIVES AUTONOMY, ACCESS AND PRESERVATION OF HISTORICAL MEMORY – EXPERIENCES OF THE ARCHIVES OF MACEDONIA

Experiences of the Archives of Macedonia, as republic, administrative organization, which by its nine regional units covers the whole territory of the State and is directly connected with the Government of the Republic of Macedonia, helped to

put questions on autonomy of archives, access and preservation of historical memory.

According to the Law on archival records and other sub-legal deeds, and also their application in theoretical and practical activity of the Archives of Macedonia, relation between the Archives of Macedonia and the Government, especially by inception and development of new democratic relations, have been described.

It is pointed out attention given to the questions of wider access to archival records, especially being a human right, in accordance with the contemporary requests of not only scientific workers, but also of the State. Meticulous approach to the solving of this question in the Archives of Macedonia, in accordance with the development of a pluralistic society, contribute that access to historical memory is compatible with the Council of Europe Draft Recommendation on access to archives.